

۴-۲-۳- محتوا، انتخاب و سازماندهی آن

تاریخ پذیرش و انتشار: ۱۳۹۳/۱۰/۰۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۳/۰۵

حسین قاسم پورمقدم^۱

مقدمه

در طراحی برنامه درسی و آموزشی، پس از تشخیص نیازها و تعیین هدف‌های آموزشی لازم است به انتخاب و سازماندهی محتوا پرداخته شود. محتوا یکی از عناصر عمده‌ای است که هدف‌های برنامه یعنی یادگیری موردنظر، از طریق آن تحقق می‌یابد. از آن جا که محتوا در تحقق اهداف برنامه درسی نقش بسزائی دارد، توجه به انتخاب و سازمان‌دهی محتوا همیشه مورد توجه صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی درسی بوده است. اهمیت محتوا از این جهت است که می‌تواند خلاصه‌ای از حقایق، مفاهیم، تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌های مشابه دانش در رشته مورد نظر باشد (ارنستاین و هانکینز^۳، ۱۳۷۳). تا دهه ۱۹۶۰ که نهضت اصلاح برنامه درسی به وقوع پیوست، محتوای برنامه درسی اهمیت کمتری داشت و در عوض در موضوعاتی مانند هدف‌های آموزشی، یادگیرنده، معلم، محیط یادگیری، روش‌های تدریس و ارزشیابی مطالب زیادی ارائه می‌شد. فرض بر این بود که محتوا به بررسی زیادی نیاز ندارد. همان طور که شوآب^۴ نیز یادآوری می‌کند، معلمان خود را برای روش‌های جدید تدریس آماده می‌کردند، در حالی که محتوای درس را به اندازه کافی نمی‌دانستند. (لوی^۵، ۱۹۹۱). کونلی وکلاند^۶ استدلال می‌کنند، انتخاب محتوا فرآیندی حساب شده و سنجیده است که می‌بایست به صورت گروهی و با توجه به غایات و وسایل در دسترس برنامه درسی انجام پذیرد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸). بحث اصلی در زمینه محتوای برنامه درسی این است که چه دانش و اطلاعاتی باید در اختیار فراگیران باشد تا بتوانند به فراگیری معلومات جدید مبادرت ورزند (مهرمحمدی، ۱۳۶۹).

تعریف محتوا

از دیگاه سیلور و الکساندر^۷ محتوا عبارت است از حقایق، مشاهدات، داده‌ها، دریافت‌ها، تشخیص‌ها، حساسیت‌ها، طرح‌ها و راه‌حل‌های برگرفته از آنچه ذهن‌های انسان‌ها درک کرده‌اند و آن بناهای ذهنی که این محصولات تجربی را درون دانش، ایده‌ها، مفاهیم، تعمیم‌ها، اصول، طرح‌ها و راه‌حل‌ها، دوباره سازمان و نظم می‌دهد (سیلور و همکاران، ۱۹۸۱). زایس^۸ (۱۹۹۶) معتقد است محتوا شامل دانش (حقایق، تبیین‌ها، اصول و تعاریف)، مهارت‌ها و فرآیندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم‌گیری و ایجاد ارتباط) و ارزش‌ها (اعتقاد به خوبی و بدی، صحیح و غلط و نیز زیبا و زشت) است. لوی^۹ نیز معتقد است اصطلاح محتوای برنامه درسی به قسمت‌ها و قطعه‌های سازمان یافته و منظم یک رشته علمی اطلاق می‌شود و شامل وقایع و پدیده‌هایی است که به نحوی با رشته‌های مختلف علمی ارتباط دارند (مشایخ، ۱۳۸۶). محتوا را می‌توان دانش-ها، مهارت‌ها، گرایش‌ها و ارزش‌هایی توصیف کرد که می‌باید یاد گرفته شوند (ملکی، ۱۳۸۶). منظور از محتوای یک ماده درسی، دانش سازمان یافته و اندوخته شده، اصطلاحات، اطلاعات، واقعیات، قوانین، اصول و مسائل مربوط به همان ماده درسی

h44ghasempour@yahoo.com

۱. عضو هیئت علمی سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی

2. Content Selection & Organization

3. Hankins & Ornstein

4 Schwab

5. Lewy

6. Conley & kland

7. Saylor & Alexander

8. Zais

9. Lewy

است (قورچیان، ۱۳۷۲). محتوا محتوای برنامه درسی باید به مفاهیم، ارزش‌ها و مهارت‌ها به طور همزمان توجه نماید (تقی پور، ۱۳۷۷). از طریق محتوا می‌توان رفتارهای مورد انتظار را در شاگردان پرورش داده و به این وسیله برای پرورش توانایی‌های ذهنی و علمی شاگردان، می‌توان ارزش‌ها، نگرش‌ها و گرایش‌ها را تقویت نمود. همچنین محتوا، مسائل روز و میراث فرهنگی جامعه را به دانش آموزان می‌شناساند (شعبانی، ۱۳۸۲). در انتخاب و سازماندهی محتوا نباید لزوماً ساختار محتوا و سازماندهی آن را با ساختار منطقی دانش انطباق دهیم بلکه ساختار منطقی دانش یکی از عوامل مؤثر بر انتخاب و سازماندهی محتوا است. مهرمحمدی به نقل از آیزنر اصولی برای فرایند ساخت برنامه درسی مطرح می‌سازد که می‌تواند در انتخاب و سازماندهی محتوا نیز مدنظر باشد: اصل امکان تحقق یک هدف در محتواهای گوناگون، اصل امکان تبلور هدف و محتوای واحد در فرصت‌های یادگیری گوناگون، اصل توجه به کارکرد ثانوی به هنگام انتخاب محتوی، اصل تبدیل اهداف کلی و غائی به فعالیت‌ها و فرصت‌های یادگیری، اصل توجه به نظریه‌های ساختار هوش گیلفورد (۱۹۸۸)، طبقه بندی اهداف بلوم (۱۹۵۶) و هوش چندگانه گاردنر (۱۹۸۳)، اصل توجه به تناسب محتوا با تجارب زیسته مخاطب، اصل تلاش در جهت کم رنگ کردن مرز میان موضوعات درسی و رفتن به سمت تلفیق حوزه‌ها در حد امکان و اصل استفاده از قالب‌های نوآورانه و مآخوذ از علم هنر در آموزش و سنجش یادگیری دانش آموزان (مهرمحمدی، ۱۳۹۲).

اصول انتخاب محتوا

با توجه به این که هریک از مواد درسی وسعت بسیار زیادی از مفاهیم، اصول، قوانین و روش‌ها را در بر گرفته‌اند و از سوی دیگر، یادگیرنده نیز به دلیل مقتضیات سنی و موقعیت اجتماعی، محدودیت‌ها و ضرورت‌های تربیتی خاصی دارد، بنابراین ضرورت دارد بخشی از دانش‌ها، مفاهیم، مهارت‌ها و ارزش‌ها انتخاب و سازماندهی شود. برخی از اصول مهم انتخاب محتوا عبارتند از:

۱- **علاقه**^۱: از نظر حامیان طرح‌های دانش آموز محور، این معیار اساسی و کلیدی است. این‌ها معتقدند که اگر دانش برای زندگی دانش آموز معنادار باشد، از وجود خود او می‌جوشد. آن‌ها اظهار می‌کنند که خود دانش آموز می‌تواند منبع برنامه درسی باشد. به عبارت دیگر علائق دانش آموز تعیین کننده برنامه درسی است.

۲- **سودمندی**^۲: سودمندی به کاربرد مفید محتوا مربوط می‌شود. سودمندی در نظر معتقدان به طرح برنامه درسی موضوع محور این است که تا چه حدی برنامه درسی بتواند دانشی را که در شغل آینده و فعالیت‌های بزرگسالی کاربرد دارد؛ به دانش آموز بیاموزد. از نظر طرفداران طرح دانش آموز محور محتوایی که بتواند فرد را در به دست آوردن یک درک صحیح از هویت خود و کسب معنا در زندگی کمک کند، سودمندی بیشتری دارد (میرلوحی، ۱۳۷۱).

۳- **اعتبار**^۳: تغییر سریع دانش موجب منسوخ شدن وقایع و مفاهیم و نظریه‌ها می‌شود و در نتیجه موجب کهنه و منسوخ شدن موضوعات درسی مطرح شده در برنامه درسی می‌گردد. بنابراین اعتبار محتوای برنامه درسی به این بستگی دارد که تا چه حد دانش علمی معاصر را منعکس می‌سازد (تابا^۴، ۱۹۶۹).

۴- **اهمیت**^۵: کسانی که از طرح‌های موضوع محور طرفداری می‌کنند، اعتقاد دارند که اندازه دانشی که به دانش آموزان انتقال می‌یابد، معیار اهمیت در محتوا است. آنانی که از طرح‌های دانش آموز محور حمایت می‌کنند، می‌گویند سهمی که محتوا

1. Interest
2. Utility
3. Validity
4. Taba
5. Importance

در ایجاد تجربیات معنادار برای فراگیردارد، معیار اهمیت است. افرادی که از طرح‌های مسئله محور طرفداری می‌نمایند، طرح مشکلات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ویژه را دلیل اهمیت محسوب می‌کنند (ملکی، ۱۳۸۶). کلافکی آلمانی معتقد است محتوا باید از سه جنبه حال، آینده و موردی اهمیت داشته باشد (میرلوحی، ۱۳۷۱).

۵- قابلیت یادگیری: گاهی محتوای انتخاب شده به علت عدم تناسب با ویژگی‌ها و تجربیات دانش‌آموز مشکل است و گاهی به علت سازماندهی نامناسب محتوا، یادگیری مؤثر انجام نمی‌پذیرد. از هردو بعد باید هماهنگی و تناسب را حفظ کرد اگر محتوا قابل یادگیری نباشد و یادگیرندگان صرفاً به حفظ کتاب درسی بپردازند، مطالب از ذهن آنان پاک می‌شود. از آنجا که دانش‌آموزان باید آنچه را که تحت عنوان محتوا به آنها آموزش داده می‌شود، یاد بگیرند محتوا باید قابل یادگیری باشد. بنابراین محتوا باید متناسب با رشد عقلی، تجربیات قبلی و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان انتخاب شود.

اصول سازماندهی محتوا

۱- اصل مداومت یا پیوستگی: منظور از مداومت یا پیوستگی، تکرار عناصر اصلی برنامه درسی از لحاظ عمودی است. درس‌سازماندهی محتوای برنامه درسی باید توجه داشت که فرصت تمرین و پرورش یک مهارت در طول سال‌های تحصیلی به طور دائم و به دفعات متعدد در اختیار یادگیرنده قرار داده شود تا یادگیری با عمق بیشتری صورت پذیرد؛ مثلاً در آموزش علوم تجربی مقوله مربوط به آهن‌ربا را می‌توان به دفعات متعدد و در سال‌های مختلف تکرار کرد یا در محتوای درس فارسی می‌توان مبحث شناخت اجزای جمله را در طول پایه‌های مختلف سازماندهی نمود. مداومت یا استمرار ممکن است، عمودی یا افقی باشد.

۲- اصل وسعت^۲: وسعت به معنی شامل بودن محتوا است. برخی از هدف‌ها علاوه بر اهداف خاصی که مربوط به یک ماده درسی می‌شود، ماهیت فراتر از مواد درسی دارند؛ به این اهداف باید از طریق همه دروس توجه شود. پرورش تفکر انتقادی یکی از این نوع هدف‌ها است که به تنهایی به یک ماده درسی خاصی مربوط نمی‌شود. محتوا به عنوان وسیله دستیابی به اهداف آموزش و پرورش باید از وسعت لازم برخوردار باشد و با اهداف اساسی سنخیت داشته باشد.

۳- اصل تعادل^۳: دانش‌آموزان نیازهای متفاوتی دارند که معلول ویژگی‌های فردی و مربوط به عضویت آنها در جامعه است. در هر مرحله از رشد برای دانش‌آموزان دو نیاز مطرح است: یکی نیازهای فردی که به چگونگی رشد فرد مربوط می‌شود و دیگری نیازهای مشترک که اغلب اجتماعی است. محتوا باید بتواند تعادلی بین دو نیاز برقرار نماید. اگر این تعادل به وجود نیاید رشد حقیقی، تحقق نمی‌یابد و ممکن است تعلیم و تربیت فرد را با مشکل مواجه کند (ملکی، ۱۳۸۳).

۴- اصل توالی یا ترتیب^۴: توالی پاسخ به این سؤال اساسی است که تجربیات یادگیری تعیین شده با چه نظمی مرتب شود. تایلر (۱۳۷۷) رابینو و شوبرت معتقدند توالی منطقی می‌تواند به سه حالت از ساده به پیچیده، از عینی به ذهنی و رعایت ساختار دیسیپلین‌ها سازماندهی شود (مهرمحمدی، ۱۳۶۹). در صورتی که توالی به عنوان یک معیار و ملاک، اهمیت این مطلب را موقعی مورد تأکید قرار می‌دهد که هر تجربه و فعالیتی براساس فعالیت قبلی پیش برود. این اصل مؤید آن است که مطالب درسی باید به گونه‌ای سازمان‌دهی شوند که هر تجربه یادگیری با توجه به سلسله‌مراتب یادگیری، ضمن آنکه بر یادگیری‌های قبلی استوار است، خود نیز مبنا و اساس یادگیری‌های بعدی قرار گیرد (سیلور، ۱۳۸۰).

1. Continuity
2. Scope
3. Balance
4. Sequence

۵- وحدت یا یکپارچگی^۱: اصل وحدت اشاره به همبستگی مفاهیم، نگرش‌ها در راستای اهداف معین دارد. هراندازه، وحدت در سازماندهی محتوا بیشتر باشد، به همان اندازه محتوا معنادار خواهد بود و هر قدر پراکندگی و تجزیه در محتوا وجود داشته باشد، به همان اندازه اختلال در یادگیری به وجود خواهد آمد. می‌توان گفت وحدت عبارت است از ارتباط افقی تجربیات یادگیری. هنگامی که فردی قادر است آنچه را در یک کلاس فراگرفته به یادگیری در کلاس دیگر ارتباط دهد، وحدت به وجود آمده است (سیلور، ۱۳۸۰). براساس این معیار، اهدافی که در یک یا چند زمینه درسی دنبال می‌شود، باید به گونه‌ای سازمان دهی شود که نتایج آن به صورت یک کل وحدت یافته و منسجم در رفتار یادگیرنده ظهور یابد.

شیوه های سازماندهی محتوا

الف) سازماندهی افقی مفاهیم و مهارت‌های یادگیری در مواد درسی یک پایه تحصیلی

۱- شیوه مبتنی بر رشته‌های علمی: رایج‌ترین شیوه سازماندهی، شیوه مبتنی بر رشته های علمی است. موضوعات درسی به صورت مجزا و در بخش‌های مجزای زمانی در یک روز ارائه می‌شود. از هرگونه فعالیت برای تلفیق پرهیز می‌شود. ارزشیابی براساس محفوظات شاگردان انجام می‌پذیرد. برای هر ماده درسی یک کتاب درسی مخصوص، چاپ و عرضه می‌شود. تدریس معلم و یادگیری دانش‌آموزان محدود به مطالبی است که در کتاب آمده است. معلمان دروس مختلف با یکدیگر ارتباط آموزشی ندارند. هر معلم در قلمرو کلاس خود فعال است و در کار معلم دیگر دخالت نمی‌کند.

۲- شیوه موازی سازی رشته‌ها: در این شیوه، دو رشته یا چند رشته با یکدیگر هماهنگ و مرتبط می‌شوند. آنچه در یک رشته یاد گرفته می‌شود، با یادگیری هماهنگ در رشته دیگر تقویت می‌گردد. موازی سازی برنامه‌های درسی اقدامی است که برنامه‌ها را از ایزوله شدن باز می‌دارد و محتوای آن‌ها را با یکدیگر مرتبط می‌سازد. چون در این شیوه دروس مختلف هویت خود را حفظ می‌کنند، ترکیب حقیقی در محتوای آن‌ها انجام نمی‌گیرد و نمی‌توان به آنها بین رشته‌ای اطلاق نمود.

۳- شیوه سازماندهی چند رشته‌ای: در این شیوه یک عنوان درسی در دروس شناخته شده و مرتبط با عنوان مورد نظر ادغام می‌شود. مهمترین امتیاز شیوه چندرشته‌ای (موضوعی) آن است که یک موضوع یا مسأله را به طور همه جانبه و در کلیت خود ارائه می‌دهد. در این شیوه همه ویژگی‌ها و شرایط بررسی می‌شوند. ویژگی دیگر این است که موضوعات و مسائل مورد مطالعه از واقعیت زندگی گرفته می‌شوند. برداشتن حد و مرز میان رشته‌های علمی، جامع اندیشی و قابلیت انتقال یادگیری به موقعیت‌های جدید از امتیازات دیگر این شیوه است.

۴- شیوه سازماندهی بین رشته‌ای: در شیوه بین رشته‌ای، واحدها یا درس‌های مجزا از سایر دروس و با ترکیب رشته‌های علمی سازماندهی می‌شود. به عبارت دیگر استقلال رشته‌ای از بین می‌رود. امتیاز اساسی شیوه بین رشته‌ای کمک به یاد دادن مفاهیم است بدین معنی که امکان تحلیل مسائل جدید را فراهم می‌کند، به فراگیران دید وسیعی می‌دهد، از نگرستن او در یک دایره محدود جلوگیری می‌کند و از جزم اندیشی‌اش می‌کاهد.

ب) سازماندهی عمودی مفاهیم و مهارت‌های یادگیری در یک ماده درسی در سال‌های مختلف:

۱- شیوه از کل به جزء: در این سازماندهی جامع‌ترین و کلی‌ترین مفهوم در رأس و مفاهیم جزئی‌تر در سطوح پایین‌تر سلسله مراتب قرار می‌گیرند.

۲- شیوه از جزء به کل: در این شیوه، ابتدا مفاهیم جزئی‌تر و به تدریج مفاهیم کلی‌تر که شمول آنها بیشتر است، آموزش داده می‌شوند.

۳- **شیوه مار پیچی**: در این شیوه برخی مفاهیم و موضوعات اساسی به تدریج در برنامه درسی عرضه می‌شود؛ بدون اینکه تمامی زمینه‌های مورد یادگیری به طور کامل و منظم تکرار شود.

۴- **شیوه از اطلاعات تا تعمیم (تفکر استقرایی)**: در این شیوه محتوای از قبل تهیه شده برای آموزش عرضه نمی‌شود بلکه معلم فعالیت‌هایی را برای فراگیران تعیین می‌کند و از آنها می‌خواهد با انجام فعالیت‌ها به آگاهی‌های مورد نظر دست پیدا کنند. چون در آغاز فراگیران در مورد مسأله‌ای اطلاعات جزئی گردآوری می‌کنند و با طی مراحل معین به یک اصل یا تعمیم می‌رسند، نام این شیوه از اطلاعات تا تعمیم تعیین شده است.

۵- **شیوه توسعه تدریجی مفاهیم**: در این شیوه چند مفهوم اساسی تعیین می‌شود و به تدریج در محیط‌های مختلف که از نزدیک‌ترین محیط تا دورترین ادامه می‌یابد، طرح می‌گردند (ملکی، ۱۳۸۳).

منابع

ارنشتاین، آلن. سی و هانکینس، فرانسیس. پی (۱۳۷۳)، *مبانی فلسفی، روانشناختی و اجتماعی برنامه ی درسی*، ترجمه سیاوش خلیلی شورینی، تهران: انتشارات یادواره کتاب.

تایلر، رالف (۱۳۷۷)، *اصول برنامه ریزی درسی*، ترجمه علی تقی پور ظهیر، تهران: نشر آگاه.

سیلور، جی گالن؛ ویلیام ام، الکساندر؛ لوئیس، آرتور جی (۱۳۸۰)، *برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر*، ترجمه غلامرضا خوبی نژاد، تهران: انتشارات سمت.

شعبانی، حسن (۱۳۸۲)، *مهارت‌های آموزشی و پرورشی*، تهران: انتشارات سمت.

فتحی واجارگاه، کوروش (۱۳۸۸)، *اصول و مفاهیم برنامه ریزی درسی*، تهران: نشر بال.

قورچیان، نادر قلی (۱۳۷۱)، *نقدی بر در جستجوی معیارهایی برای انتخاب محتوا*، فصلنامه علمی پژوهشی تعلیم و تربیت، شماره ۳۰، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

قورچیان، نادر قلی (۱۳۷۲)، *گامی در مسیر انتخاب محتوا*، فصلنامه علمی پژوهشی تعلیم و تربیت، شماره ۳۳، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

لوی، الف (۱۳۸۶)، *مقدمه بر برنامه ریزی درسی مدارس*، ترجمه فریده مشایخ، تهران: انتشارات مدرسه.

ملکی، حسن (۱۳۸۳)، *برنامه‌ریزی درسی راهنمای عمل*، تهران: انتشارات پیام اندیشه.

ملکی، حسن (۱۳۸۶)، *مقدمات برنامه ریزی درسی*، تهران: انتشارات سمت.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۶۹)، *دانش پیش نیاز در برنامه ریزی درسی*، فصلنامه علمی پژوهشی تعلیم و تربیت، شماره ۲۲ و ۲۳، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۷۱)، *نقدی بر در جستجوی معیارهایی برای انتخاب محتوا*، فصلنامه علمی پژوهشی تعلیم و تربیت، شماره ۳۰، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۲)، *تاملی بر مقوله تولید و تدوین برنامه درسی با تاکید بر اندیشه آیزنر*، فصلنامه علمی پژوهشی رویکردهای نوین آموزشی، دانشگاه اصفهان، شماره ۱۷.

میرلوحی، حسین (۱۳۷۱)، *در جستجوی معیارهایی برای انتخاب محتوا*، فصلنامه علمی پژوهشی تعلیم و تربیت، شماره ۳۰، تهران: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

Lewy.Avieh. (1991).The International Encyclopedia of curriculum. Oxford: Pergamum press.

Taba .Hilda. (1969). Curriculum development. Theory and practical.

Saylor & Alexander & Levis. (1981). curriculum planning for better teaching and learning. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Schwab, J. (1983). The Practical 4: Something for Curriculum Professors to Do. Curriculum Inquiry, Vol. 13, No. 3.

Schubert, W.H. (2013). Dimensions and Definitions of Curriculum Studies. In: Kridle, C. (Editor). Encyclopedia of Curriculum Studies. SAGE.

Zais, R. (1996). Curriculum: Principle & Foundations. Crowell Company.

